

1. Hulbælter

Palle Eriksen

Første gang ordet *hulbælte* blev brugt i en arkæologisk sammenhæng var i en artikel i 2001 om hulbæltet ved Lystbækgård, hvor det blev beskrevet som en lang bane af tætstillede huller.¹ Hulbæltet ved Lystbækgård var 3,5 m bredt og bestod af 7-9 rækker af huller, der var opfyldt af jord, men som oprindeligt havde stået åbne.

Beskrivelsen gælder stadig, da et hulbælte, også i dag, defineres som *et langstrakt anlæg – et bælte – af mindst tre rækker af tætstillede huller, der i anlæggets funktionstid var åbne*. Med ”tætstillede” menes her, at der som regel er mindre end 50 cm’s afstand mellem kanten af hullerne, der ved gode bevaringsforhold måler 20-40 cm i diameter, men kan være op til knap 60 cm. Oprindeligt har hullerne stået åbne som 30-40 cm dybe nedgravninger (fig. 1). Oftest er hullerne i hver række i anlæggets længderetning anbragt lidt forskudt i forhold til hullerne i naborækkerne. Bredden af de 41 danske hulbælter, som var kendt i 2016, varierer fra 1 m til 15 m, og der kan være op til 18 rækker af huller. Brændgårds Hedes indre hulbælte, som er kendt i hele sit forløb, er 214 m langt, og det er dermed det korteste hulbælte. Det længste hulbælte, Risum Østergård, måler indtil videre 2,3 km, men da hele hulbæltet ikke er udgravet, kendes den fulde længde ikke.

Hulbælterne er så karakteristiske i deres fremtræden, at de øjeblikkeligt afslører sig, når den overliggende muld fjernes, om det så blot er i en smal søgegrøft (fig. 2). Når muldlaget er fjernet over et hulbælte, vil det afsløre sig ved en mængde tætliggende runde pletter eller *huller*, der som regel har mørkere farve end den omgivende ofte lyst farvede undergrund. Disse pletter kaldes for huller, da der oprindeligt var tale om mindre nedgravninger. Hullerne må ikke forveksles med stolpehuller, da der, som vi skal se, er store forskelle.

Ved nogle hulbælter kan de enkelte langsgående rækker stå tydeligt og kaldes da for *hulrækker*. En hulrække, der altså består af én række huller, kan også, som ved Rindumgård (fig. 288), være anlagt i forlængelse af et hulbælte. Desuden kan de, som ved Lystbækgård (fig. 56), gå på tværs af et hulbælte, og i så fald være længere end hulbæltets bredde. Endelig kan en hulrække optræde helt alene uden at have kontakt med et hulbælte.

Krummer et hulbælte meget, eller skifter det brat retning, som ved Lystbækgård, betegnes det som et *omsluttende* hulbælte. Omsluttende hulbælter kan, som ved Grøntoft, være sammensat af to eller flere hulbælter, der tilsammen danner et krumt forløb. For at skabe grundlag for en konsekvent og entydig klassifikation af denne anlægstype har vi valgt at definere omsluttende hulbælter således, at orienteringen af deres længdeakse varierer mere end 120° af 360°. Af de 41 kendte hulbælter kan indtil videre kun tre kaldes for omsluttende: Lystbækgård, Brændgårds Hede og Grøntoft. Alle tre omslutter bebyggelser fra ældre førromersk jernalder, 500-200 f.Kr. (fig. 3).²

Langt de flest hulbælter er imidlertid lige, eventuelt let bugtende, som en streg gennem landskabet, og kaldes derfor *lineære*. De lineære hulbælter kan efter deres form deles i to grupper: De *retlinjede* og de *krumlinjede*, hvor den første gruppe er de lige, mens de krumlinjede hulbælter buer lidt dog uden markant at skifte retning. Vi har valgt at sætte grænsen mellem de to kategorier af lineære hulbælter således, at de retlinjede hulbælter er karakteriseret ved, at orienteringen af deres længdeakse varierer mindre end 30°. For at et hulbælte med sikkerhed kan kaldes for lineært, bør det i princippet være afdækket i hele sit forløb, hvilket kun gælder for ganske få af de 41 kendte

Fig. 1. Del af hulbæltet ved Grøntoft efter at den dækkende muld var fjernet, og hullerne var tømt for jord af arkæologerne. Man får et ganske godt indtryk af, hvordan hulbæltet oprindeligt kan have set ud: en lang, smal bane af åbne huller.

Fig. 2. Træffer man et hulbælte i en søgegrøft, er man ikke i tvivl om det. Bæltet af tætliggende huller afslører det. Her ved Remmevej nær Ikast rammer søgegrøften skråt ind på hulbæltet, der har retning ud mod Storåen i baggrunden.

hulbælter. Hvis for eksempel hulbæltet ved Lystbækgård kun var afdækket i den østligste 120 m lange del af hulbæltekomplekset, ville det blive opfattet som et lineært hulbælte i stedet for som et omsluttende hulbælte.

Udover formen på de to typer hulbælter er der også to andre vigtige forskelle: De kendte omsluttende hulbælter er i nær kontakt med bebyggelser fra ældre førromersk jernalder, mens samtidige bebyggelsesspor stort set er fraværende ved de lineære hulbælter, som desuden er vanskelige at datere. C14-dateringer af Hvilmose henfører dog dette lineære hulbælte til tiden før yngre førromersk jernalder, sandsynligvis ældre førromersk jernalder.

De lineære hulbælter kan være ganske lange, indtil videre er Risum Østergård 2,3 km, Liseborg 1,5 km og Tvis Møllevvej 1,3 km, og ingen af de tre er frilagte i deres fulde længde. De lineære hulbælter afskærer ofte et næs, som ved Gammelbo-sig (fig. 98), hvor hulbæltet går på tværs af en vej og kan have kontrolleret færdslen. De kan også gå på tværs af en passage kantet af vådområder, som ved Nøvling Plantage (fig. 62). Det sidste hulbælte er bemærkelsesværdigt ved, at det består af tætliggende hulbælter, det ene måske en forstærkning af det andet og først anlagte. Langt de fleste

hulbælter er nemlig anlagt "i et hug" og er uden senere udbedringer eller tilføjelser.

Ved både de lineære og de omsluttende hulbælter kan der langs den ene side være langsløbende anlæg. Disse anlæg består enten af 1-2 rækker af stolpehuller, og kaldes da *Risum Østergård-huller*, eller af en grøft eventuelt sammen med en vold og betegnes da som *komplekse* hulbælter. De "rene" hulbælter uden langsløbende anlæg benævnes *enkle* hulbælter.

I øvrigt skal der ikke her gås i detaljer med hulbælterne og hullerne, idet disse er nøjere omtalt i kapitel 3.

Udbredelse

De 41 kendte hulbælter i Danmark dækker et område fra Løgstør i nord til Rødby i syd og fra Vesterhavet i vest til Maribo i øst (fig. 4). Jylland er med 38 hulbælter absolut dominerende, mens Fyn kan opvise et hulbælte og Lolland de to sidste. Store landsdele som Sjælland, Nordjylland, Sønderjylland og Djursland er fundtomme. Det er dog nok et spørgsmål om tid, før der også dukker hulbælter op i disse områder. Med forekomsterne på Fyn og Lolland samt Døsjebro-hulbæltet (fig. 5)³ i Skåne 30 km fra København er det nærliggende at antage, at der også forekommer hulbælter på Sjælland, og at fraværet hidtil skyldes, at den mere intensive og langvarige pløjning i sammenligning med midt- og vestjyske forhold har udraderet sporene af flere hulbælter eller store dele af dem. Men det er værd at holde sig for øje, at der også i Østdanmark, som ved Strandholm nær Rødby på Lolland, kan findes velbevarede hulbælter. At Limfjorden danner en grænse mod nord er heller ikke sandsynligt, da et hulbælte, Borregård nær Løgstør, ligger tæt på Limfjorden, om end på den sydlige side. De danske hulbælter er, også hvad mængden angår, enestående i en forhistorisk europæisk kontekst, da der fra forhistorisk tid udover de danske og det skånske hulbælte kun kendes nogle få hulbælter fra Holland.⁴

Koncentrationen af hulbælter i Danmark er størst i Vestjylland, hvor der i det gamle Ringkøbing Amt er fundet ikke færre end 25 hulbælter, heraf ni stykker i et 10 x 7 km stort område ved Ringkøbing (fig. 6). Årsagen til den vestjyske mangfoldighed af hulbælter må generelt til-

Periode	År
Renæssance/Nyere tid	2.000
<hr/>	
Middelalder	1.536
Yngre	1.340
Ældre	1.050
<hr/>	
Vikingetid	900
Yngre	700
Ældre	400
<hr/>	
Germansk jernalder	400
Yngre	0 Kr. f.
Ældre	-200
<hr/>	
Romersk jernalder	-500
Yngre	-1.100
Ældre	-1.700
<hr/>	
Førromersk jernalder	-4.000
Yngre	-13.000
Ældre	

Fig. 3. Tidstavle. Flere hulbælter er dateret til ældre førromersk jernalder.

skrives to forhold: Dels bedre bevaringsforhold, blandt andet spiller flyvesand samt store arealer med sent opdyrkede hedeområder en rolle, og dels podsolering, som vi straks vender tilbage til. Skævheden skyldes ikke en mindre arkæologisk aktivitet i det øvrige Danmark, selv om en mindre grad af bevågenhed over for denne "nye" og

1. Grøntoft
2. Engedal
3. Sakshøj
4. Lystbækgård
5. Nøvling Plantage
6. Bjødstrup
7. Liseborg
8. Rammedige
9. Gammelbosig
10. Torpgård
11. Risum Østergård
12. Tvis Møllevej
13. Tykskovvej
14. Borregård
15. Brændgårds Hede
16. Skraldhede
17. No Stampe
18. Gunderup
19. Havegårde
20. Kildeparken
21. Nørre Staby
22. Femhøjsande
23. Overdam
24. Højmark
25. Hvilmose
26. Røgind
27. Degnestien
28. Provstlund
29. Rindumgård
30. Sønder Brorstrup
31. Hvidehus
32. Dalgård
33. Remmevej
34. Ingstrup Østergård I
35. Ingstrup Østergård II
36. Strandholm
37. Lille Tovstrup
38. Birkende
39. Vembvej
40. Øster Debel
41. Gåsdal

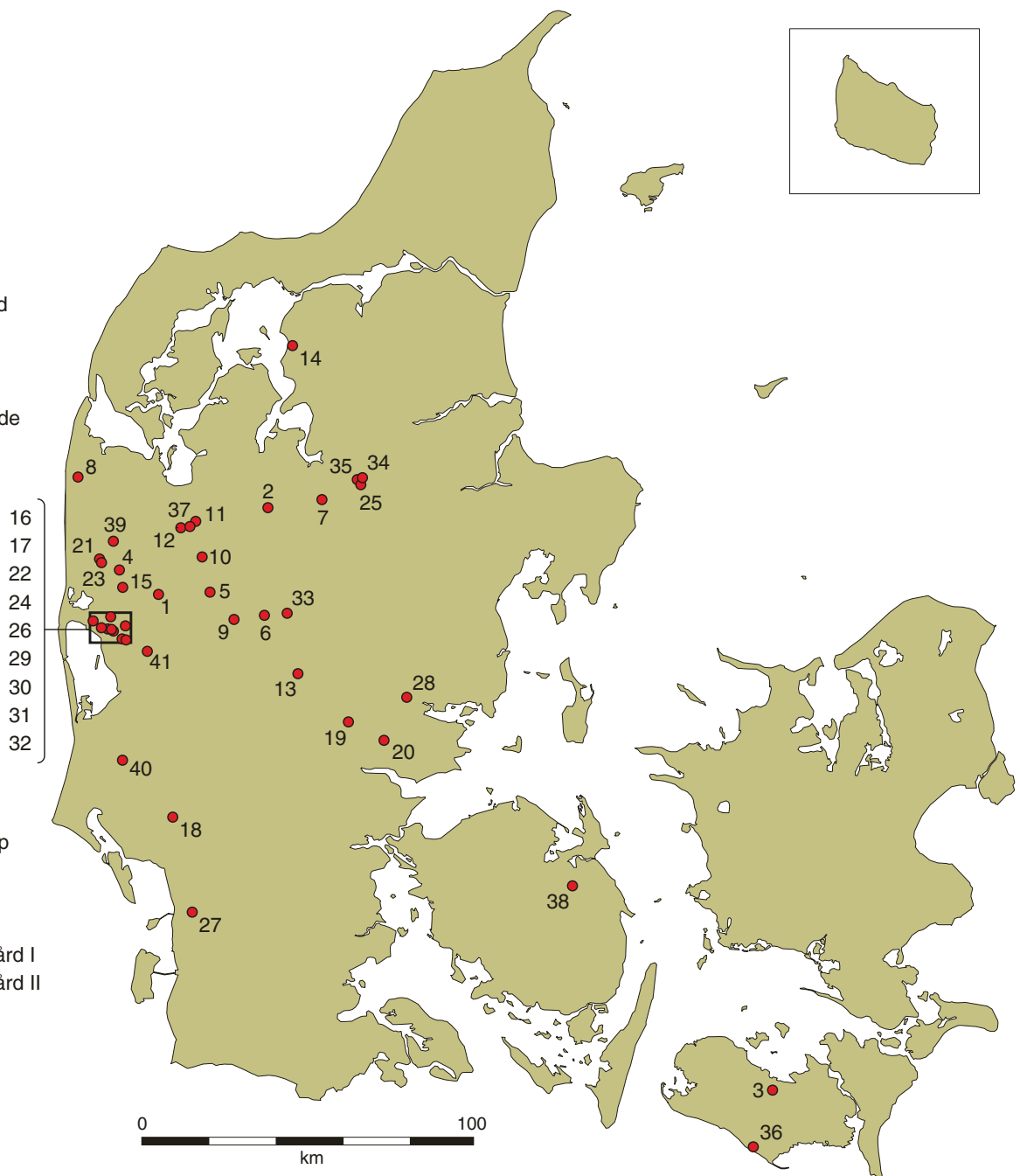

Fig. 4. Fordelingen af de 41 kendte danske hulbælter er meget skæv, idet alle på nær tre hulbælter er fundet i Jylland. Ved Ringkøbing er fundet særlig mange hulbælter, se figur 6.

flygtige anlægstype måske kan have gjort sig gældende. Siden den nye museumslov trådte i kraft i 2003 med bestemmelsen om bygherrebetalte undersøgelser, har der været en kraftig arkæologisk udgravningsintensitet i alle egne af Danmark, hvor der foregår anlægsarbejder i større stil. Hvis sporene af hulbælterne var ensartet bevaret over hele landet, ville antallet af fundne hulbælter være meget større på Øerne og i Østjylland i forhold til Vestjylland, eftersom den arkæologiske aktivitet er større i det østlige Danmark på grund af flere og større anlægsarbejder.

Hvor utroligt det end lyder, så kan sporet af et hulbælte stadig ses, selv om hullerne ikke eksisterer længere. Det gælder dog kun for hulbælter i sandede områder, der tidligere lå, eller stadig ligger, i hede, hvilket langt de fleste af de kendte midt- og vestjyske hulbælter gør. Det skyldes en særlig geologisk proces, der kaldes *podsolering*, som er fremkommet og udvikles ved udvaskningen af metalsalte og deres udfældning dybere nede i sandede, næringsfattige jordbunde. Podsolering er let at se i et profil i en velbevaret hede, hvor den karakteristiske tredelte lagfølge

Fund- og undersøgelsesår

Hulbælterne blev først opdaget for 50 år siden, selvom anlægstypen er talrig og kan strække sig over adskillige kilometer. Det skyldes, at de på ingen måde afslører sig på jordens overflade eller på anden vis giver sig til kende ved for eksempel samlinger af sten. Først når muldlaget er fjernet, kan man se dem. Og det var netop det, som skete ved Grøntoft, 20 km syd for Holstebro i Vestjylland, hvor Nationalmuseet med maskinkraft udgravede et samlet areal på hele 160.000 m² i perioden 1961-1972 under ledelse af professor C.J. Becker fra Københavns Universitet og Nationalmuseet (fig. 1).⁶ Det var en af de første større udgravninger, hvor den nye teknik, fjernelse af muldjord med maskiner, blev taget i brug. Hulbæltet dukkede op ved en udgravning i 1966, men formodentligt var det i virkeligheden allerede blevet påtruffet tre år forinden, da den stærkt arkæologiinteresserede Jørgen Engestoft i et lille håndgravet felt så "en frygtelig samling pælehuller, de fleste på 15-20 cm i diameter."⁷ I de følgende år til og med 1972 blev Grøntoft-hulbæltet kortlagt i sine tre, måske samtidige, bestanddele: det østlige hulbælte, det vestlige og det nordvestlige hulbælte (fig. 14).

Efter opdagelsen af Grøntoft-hulbæltet i 1960'erne blev der frem til år 2000 fundet et hulbælte hvert årti: Engedal 1976, Sakshøj 1983 og Lystbækgård 1991. Men fra og med år 2000 dukkede hulbælterne for alvor op. Alene det år blev der fundet tre nye hulbælter, og det første årti (2000-2009) gav inklusive disse tre i alt 15 hulbælter. Siden 2010 og til og med 2015 kom yderligere 22 til, så med udgangen af 2016 kendte man til i alt 41 hulbælter (fig. 8 og 9). I 2016 dukkede der ganske vist ikke nye hulbælter op, men i forbindelse med et par af de allerede kendte kom nye stræk til.

Årsag til udgravning

Langt de fleste hulbælter, 39 stykker, er dukket op ved nødudgravninger i forbindelse med anlægsarbejde m.m.⁸ Ved nødudgravningerne, som i dag populært kaldes for kapitel 8-arbejde efter Museumslovens kapitel 8, er 12 hulbælter fundet ved målrettet overvågning forud for anlæggelsen af cykelstier og tracéer, mens byggemodninger teg-

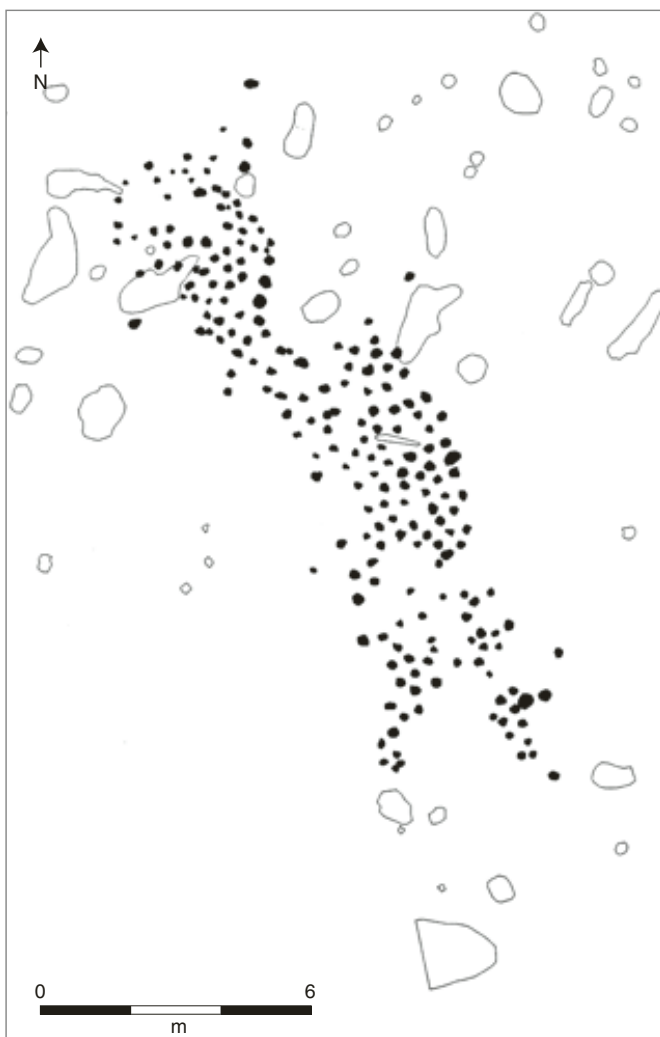

Fig. 5. Plan af Dösjebro-hulbæltet, nord for Malmø. Det blev fundet i 1998 forud for anlæggelsen af en ny jernbane, Väst kustbanan. Indtil videre er det det eneste kendte skandinaviske hulbælte uden for Danmark.

er uforstyrret: Øverst den sortbrune mor, herunder det hvidgrå blegsand og nederst det rødbrune-brunsorte al (fig. 7 t.v.). Moren svarer til muldlaget i mere lerede områder. Blegsandets lyse farve skyldes, at metalsaltene er vasket ud og udfældet neden under som et mørkere og hårdt lag al. Et hulbælte, der nu ligger i dyrket mark, men tidligere lå i en hede eller skov med podsoleret jordbund, vil på længere sigt være udsat for, at dets huller pløjes bort. Men da jorden omkring og især *under* de åbne huller i hulbæltet også er podsoleret, kan sporene efter hullerne stadig ses, endog op til 30-40 cm under hullernes bund (fig. 7 t.h.).⁵ Forsvundne huller, der på denne måde afslører sig, kaldes her for podsolerede huller. Nogle hulbælter, som ved Vembvej, består udelukkende af disse spor, mens andre som Lystbækgård har både rigtige og podsolerede huller.